

2792

۱۰۰
۱
۲۷۸
نِسْرَا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

www.ketab.ir

فهرست اسناد تاریخی
کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران
(مجلد هفتم)

(شماره ۱۱۰۰۷ تا ۱۱۰۵۴)

محیا شیبی عمران

کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران

تهران / تابستان ۱۳۹۸

سرشناسه	:	دانشگاه تهران، کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد
عنوان و نام پدیدآور	:	فهرست اسناد تاریخی کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران، مجلد هفتم / تألیف: محیا شعبی عمرانی
مشخصات نشر	:	تهران: انتشارات مورخ، ۱۳۹۸.
شابک	:	ج. ۷: ۹-۳۳-۶۳۰۰-۶۲۲-۹۷۸
یادداشت	:	ص.ع به انگلیسی:
Mahya Shoeibi Omrani. The Catalogue of Historical Document of the Central Library ...		
یادداشت	:	ج ۷ (چاپ اول: ۱۳۹۸) (فیفا).
یادداشت	:	نمایه
موضوع	:	دانشگاه تهران. کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد -- فهرست ها
شناسه افزوده	:	شعبی عمرانی، محیا، ۱۳۶۹ -، گردآورنده
شناسه افزوده	:	دانشگاه تهران. کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد
رده بندی دیویی	:	۰۱۵/۵۵۰۳۱
رده بندی کنگره	:	۱۳۹۸ ۸۷ف۹ت/ Z۶۶۲۱
شماره کتابشناسی ملی	:	۳۹۵۰۸۴۴
وضعیت فهرست نویسی	:	فاپا

فهرست اسناد تاریخی
کتابخانه مرکزی و مرکز اسناد دانشگاه تهران
(مجلد هفتم)

تألیف: محیا شعبی عمرانی

ناشر: نشر مورخ

چاپ اول: تابستان ۱۳۹۸

شمارگان: ۱۰۰

قیمت: ۴۵۰۰۰ تومان

شابک: ۹-۳۳-۶۳۰۰-۶۲۲-۹۷۸

نشر مورخ: قم، ۱۳۵۵-۷۷۳-۲۵۳

بنام آن که جان را فکرت آموخت

پیش گفتار

برخی به غلط تصور می کنند نگه داری اسناد - شامل هر نوع نوشته، عکس یا هر شیءای که بتواند گوشه ای از تاریخ گذشته یک ملت را به تصویر بکشد - صرفا اقدامی از روی تفق و تفریح است. اینها تصورشان بر این است که اساسا نگهداری این نوع اشیاء یا آثار تاریخی، امری برای سرگرمی و برای بازدید عمومی و طبعاً کاری حاشیه ای است؛ این در حالی است که حفظ اسناد و پس از آن تلاش برای بازشناسی آنها، نهایت ارزش را برای شناخت سرمایه های یک ملت و به طور کل جوامع بشری دارد.

به نظر می رسد، یکی از تفاوت های زیست انسانی با حیات حیوانی همین است که ستون فقرات زندگی آدمی، روی شناخت و معرفت حاصل از تجربه های گذشته از هر نوع و دسته است، در حالی که زیست حیوانی صرفا سرمایه ای در حد مسائل ژنتیک و بسا آموخته های بسیار محدود از محیط خاص خود دارد. این که آدمی بتواند بر اساس یک نقاشی سه هزار ساله روی دیواری در یک غار، مراحل تطور زیست انسانی را دریابد، و این که پس از آن، با کاوش در اسناد مختلف از دوران های متفاوت، سیر پیشرفت زیست خود را با پژوهش و تحقیق بدست آورد، یک ویژگی مهمی است که می تواند صورت حیات انسانی را از گذشته تاکنون و پس طراحی آینده و دادن ایده های بلند، نشان دهد.

شاید به همین قیاس بتوان گفت جوامع مختلف انسانی از پیشرفته و عقب مانده هم در این چارچوب، یعنی شناخت و عدم شناخت اسناد خود، وضع قابل تأملی دارند. این بیکاری و تفریح نیست که در جوامع پیشرفته، هزینه های سنگینی برای شناخت ابعاد مختلف زیست انسانی در گذشته دارند؛ و این هم برای جوامع عقب مانده درست نیست که فرضا تصور کنند مگر تحقیق در اسناد گذشته چه اندازه اهمیت دارد که باید برای آن هزینه کرد! و به این دلایل واهی از این کار سرباز بزنند. البته که این نوع کارهای فهرستی و پژوهشی، باید در درون یک جامعه علمی باشد، جامعه ای که بتواند هر نوع تحقیقی را در

سرجای خود مورد بهره برداری قرار دهد، و این البته لازمه اش، داشتن یک درک درست از تاریخ و سند است.

دانشگاه تهران، به عنوان بزرگترین مجموعه دانشگاهی کشور با داشتن رتبه نسبتاً خوبی در جهان، لازم است تا به این امور توجه بیشتری داشته باشد؛ و درست به همین دلیل است که می بایست، نه تنها در صدد فهرست اسناد خود و ایجاد مرکزی بزرگ برای نگهداری آنها باشد، بلکه سرمایه ای هم که در این زمینه، و در ارتباط با تاریخ کشور دارد، مورد توجه قرار دهد.

اکنون شاید انتشار مجلد هفتم از فهرست اسناد دانشگاه تهران هستیم، و دقیقاً در همین ایام، با همت دو تن از فهرستنگاران کتابخانه مرکزی، دو مجلد دیگر هم از فهرست اسناد در حال انتشار است. مجاد حاضر که با همت سرکار خانم دکتر محیا شعبی عمرانی، دانش آموخته گوه تاریخ دانشگاه تهران تهیه شده، شامل معرفی ۶۶۶ سند از شماره ۱۱۰۰۷ تا شماره ۱۱۰۵۴ موجود در کتابخانه مرکزی است، اسنادی. شرح آن را در مقدمه آورده اند.

بر بنده فرض است در اینجا از سرکار خانم دکتر شعبی و همکاران محترم کتابخانه در این بخش، سپاسگزاری کرده و آرزوی توفیق بیشتر برای آنان داشته باشم، چرا که من لم یشکر المخلوق لم یشکر الخالق. و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین.

رسول جعفریان

۱۳۹۸/۴/۹

به نام خدا

مقدمه

کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران صاحب گنجینه‌ای ارزشمند از اسناد تاریخی است. اطلاعات مربوط به این اسناد عموماً در ضمن فهرست نسخه‌های خطی این کتابخانه درج شده است و در پاره‌ای موارد، فهرست‌نویس نسخه‌های خطی تنها به ذکر عبارت «مجموعه اسناد» اکتفا نموده و بنابراین، در چنین مواردی عملاً پژوهشگر از در اختیار داشتن هرگونه اطلاعی در خصوص این اسناد محروم می‌ماند.

اهمیت این مجموعه‌های اسنادی ضرورت فهرست‌نویسی تخصصی آنها را ایجاب می‌کند و از همین رو، خوشبختانه کار نگارش فهرست‌های اسناد این کتابخانه با تلاش‌های سرکار خانم دکتر سوسن اصلی آغاز شده و نخستین مجلد از فهرست اسناد کتابخانه مرکزی توسط ایشان منتشر شد. این کار در زمان ریاست جناب آقای دکتر رسول جعفریان بر کتابخانه مرکزی شتاب بیشتری یافت و تعداد بیشتری از اسناد ارزشمند این کتابخانه به پژوهشگران معرفی شد. اگر باور داشته باشیم که گام نخست در استفاده از اسناد تاریخی، فهرست‌نویسی آنهاست؛ امید است که با ادامه این روند و تهیه فهرست‌های تمامی اسناد موجود در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران، این اسناد که در موارد فراوانی، گویای اطلاعات ذی‌قیمتی از شخصیت‌ها، وقایع و زمینه‌های تاریخی هستند مورد استفاده پژوهشگران قرار گرفته از محاق فراموشی به در آیند.

گونه‌شناسی اسناد فهرست حاضر

در این مجلد ۶۶۶ سند از شماره ۱۱۰۰۷ تا شماره ۱۱۰۵۴ کتابخانه مرکزی معرفی

^۱ در حداقل دو شماره ۱۱۰۰۷ تا ۱۱۰۵۴، ۳۳ مجموعه سندی وجود دارد که شماره‌های این مجموعه‌ها بدین شرح است: ۱۱۰۰۷، ۱۱۰۰۸، ۱۱۰۰۹، ۱۱۰۱۰، ۱۱۰۱۱، ۱۱۰۱۴، ۱۱۰۱۵، ۱۱۰۱۶، ۱۱۰۲۲، ۱۱۰۲۳، ۱۱۰۲۴، ۱۱۰۲۵، ۱۱۰۲۷، ۱۱۰۲۸، ۱۱۰۲۹، ۱۱۰۳۰، ۱۱۰۳۴، ۱۱۰۳۵، ۱۱۰۳۷، ۱۱۰۳۸، ۱۱۰۳۹، ۱۱۰۴۰، ۱۱۰۴۱، ۱۱۰۴۲، ۱۱۰۴۴، ۱۱۰۴۵، ۱۱۰۴۶، ۱۱۰۴۹، ۱۱۰۵۰، ۱۱۰۵۱، ۱۱۰۵۲، ۱۱۰۵۳، ۱۱۰۵۴.

شده است. بخش قابل توجهی از این اسناد به طور خاص، اطلاعاتی را در خصوص خاندان مستوفی الممالک و به ویژه میرزایوسف و خاندان غفاری به ویژه اقبال الدوله، معاون الدوله و غلامحسین غفاری ارائه می‌کند. به طور کلی، تنوع موضوعی و نوعی اسناد فهرست‌نگاری شده در این مجلد را می‌توان ذیل چهار محور طبقه‌بندی کرد:

الف) اسناد دیوانی: مجموعه سندی با شماره ۱۱۰۰۹ (از شماره ۴۵ تا شماره ۸۸ این کتاب) به طور کامل حاوی اسناد دیوانی اعم از فرمان‌های شاهان (محمدشاه، ناصرالدین‌شاه، مظفرالدین‌شاه، محمدعلی‌شاه و احمدشاه) و رقم‌های شاهزادگان قاجاری است. این اسناد دیوانی موضوعات متنوعی را اعم از اعطای منصب، لقب، مستمری، اضافه‌موجب، نشان، نیول و ... به اشخاص گوناگون بازگو می‌کند. علاوه بر این، در میان مجموعه‌های سندی دیگر نیز به صورت موردی با فرمان‌ها و ارقام مواجهیم و از این میان، می‌توان به سند شماره ۱۱۰۰۵ (سند شماره ۵۷۳ این کتاب) اشاره کرد که رونوشتی از یکی از فرمان‌های ناصر شاه افشار است.

ب) اسناد شرعی: بخش قابل توجهی از اسناد معرفی شده در این کتاب، اسناد شرعی اعم از مصالحه‌نامه، مبیعه‌نامه، اجاره‌نامه، اقرارنامه و ... است. بخشی از این اسناد به معاملات ملکی خاندان غفاری عموماً در کاشان و منطقه بازار تهران و بخشی به معاملات ملکی خاندان مستوفی الممالک عموماً در اشتهان، فراهان و منطقه سنگلج تهران اختصاص دارد. جالب توجه است که در پاره‌ای موارد، این معاملات در یک روز واحد و یا در چند روز نزدیک به هم انجام شده و بنابراین افراد ثابتی به عنوان شاهد معامله حضور داشته و سجلات خود را در حاشیه سند ثبت کرده‌اند. بخشی از این اسناد در محضر شیخ محمدصادق طباطبایی سنگلجی (پدر سید محمد طباطبایی) تنظیم شده‌اند و مهر وی با متن «محمدصادق بن محمد مهدی الحسینی الطباطبایی» و یا «محمدصادق الحسینی الطباطبایی» بر روی این اسناد مشاهده می‌شود. یکی از نکات جالب توجه در این اسناد، تنوع اصناف و حرفه‌های شاغل در بازارهای کاشان و تهران است و این اسناد را می‌توان از این حیث نیز مورد تحلیل و مطالعه قرار داد.

ج) کتابچه‌های سیاقی: در میان اسناد معرفی شده در این مجلد، تعدادی از کتابچه‌های سیاقی (عموماً کتابچه‌های جمع و خرج) دیده می‌شود. موضوعات این کتابچه‌ها بسیار

متنوع بوده و از جمع و خرج اسباب و اقلام مصرفی آشپزخانه (سندهای شماره ۳۵، ۳۸، ۳۹، ۴۰ و ۴۱) تا جمع و خرج هزینه‌های سفر غلام‌حسین غفاری به شیراز (سند شماره ۵۶) و کتابچه جمع و خرج مالیات و وجوهات کل ممالک محروسه (سند شماره ۶۰۰) را در برمی‌گیرد. در این میان، به ویژه سند شماره ۶۳۳ این کتاب با عنوان «کتابچه وجوه و تقراض دولت» حاوی اطلاعات قابل توجهی در خصوص نحوه هزینه‌کرد وجوه استقراضی از صرافی‌ها و بانک‌های خارجی است و تصویری را از اوضاع اقتصادی ایران در دوران حکومت مظفرالدین‌شاه نمایش می‌دهد. همچنین سند شماره ۵۵۹ با عنوان «کتابچه ثبت اسباب اتاق» حاوی اطلاعات کلیه اشیا و اقلامی است که میرزا حسن مستوفی الممالک (فرزند میرزایوسف) در سفر به اروپا با خود همراه برده است. این کتابچه از حیث بررسی اوضاع اجتماعی و وضعیت معیشتی درباریان جالب توجه است.

د) مکاتبات با موضوعات مختلف: علاوه بر موضوعات پیش گفته، بخش قابل توجهی از اسناد معرفی شده در این کتاب را مکاتباتی با موضوعات گوناگون و میان افراد و ادارات مختلف تشکیل می‌دهد. در مواردی، تعداد زیادی از مکاتبات در خصوص موضوعی واحد مبادله شده‌اند که در این موارد، می‌توان تسامحاً عنوان پرونده را به آن اطلاق نمود. به عنوان مثال، بیش از نیمی از اسناد موجود در مجموعه شماره ۱۱۰۱۴ را مکاتباتی در خصوص اختلافات میان اقبال‌الدوله، سالار جنگ و بانوی عظمی در خصوص بهره‌برداری از آب رودخانه شور و شیرین ورامین و اراضی روستاهای مجاور این رودخانه تشکیل داده است. اسناد موجود نشان می‌دهند که اداره محاکمات وزارت خارجه و نیز سفارت روسیه در رفع این اختلاف، مداخلت داشته‌اند و حتی کنسول دولت روسیه از جانب طرفین اختلاف، به عنوان حکم انتخاب شده است.

به عنوان نمونه‌ای دیگر می‌توان به پرونده اختلاف میان میرزا یوسف مستوفی الممالک و سیدحسن در که‌ای بر سر مالکیت روستاهای خوردین و سعادت‌آباد تهران اشاره کرد. این پرونده را می‌توان در ضمن مجموعه سندی شماره ۱۱۰۱۱ مشاهده نمود. مجموعه شماره ۱۱۰۳۴ نیز شامل اسنادی در ارتباط با موضوع سومین سفر ناصرالدین شاه به اروپاست. در این مجموعه، صورت نشان‌های اعطایی از جانب وی به صاحب‌منصبان دولت‌های خارجی قابل مشاهده است.

علاوه بر این، مجموعه شماره ۱۱۰۴۵ (اسناد شماره‌های ۶۳۹ تا ۶۵۵ این کتاب) به طور کامل شامل مکاتبات یکی از اجزای سفارت انگلستان به نام مستر اسمارت با اقبال‌الدوله است. از مجرای این مکاتبات، ارتباط نزدیک اقبال‌الدوله با سفارت انگلیس و ملاقات‌های چندباره وی با وزیرمختار آن کشور قابل استنباط است.

در اینجا تنها کوششی صورت گرفت تا یک طبقه‌بندی بسیار کلی از اسناد فهرست‌شده در این کتاب ارائه گردد؛ اما باید توجه داشت که موارد ذکر شده اگرچه تصویری کلی را از موضوعات اسناد آشکار می‌سازد، جامع و کامل نیست. چرا که در آن، به بعضی از اسناد پرداخته نشده است. اسنادی که در این کتاب فهرست شده‌اند، در مواردی موضوعات خاص و منحصر به فردی را بازگو می‌کنند که با مطالعه فهرست و بررسی اسناد آشکار خواهد شد.

در خصوص نحوه تدوین این فهرست ذکر چند نکته ضروری است: نخست اینکه در تمامی موارد، تاریخ‌ها بر اساس تقویم هجری قمری ذکر شده‌اند و در غیر این صورت، حرف «ش» برای هجری شمسی و «م» برای میلادی در مقابل تاریخ قرار گرفته است. در مواردی که در قرائت واژه‌ای تردید وجود داشته است، یک علامت سؤال در داخل پرانتز در مقابل کلمه مورد تردید قرار گرفته و در مواردی که کلمه‌ای ناخوانا بوده، سه نقطه به جای آن قرار گرفته است. نکته آخر اینکه نمایه‌های پایان کتاب، از متن اسناد استخراج شده‌اند و نه از متن کتاب؛ این امر بدین علت است که در موارد فراوانی، خصوصاً درباره کتابچه‌ها متن سند سرشار از نمایه‌های تکراری است که طبعاً در معرفی کوتاه سند ذکر تمامی این اعلام ممکن نیست.

تقدیر و تشکر:

در ابتدا بر خود لازم می‌دانم که سپاس‌گزار جناب آقای دکتر رسول جعفریان، استاد بزرگوار و رئیس محترم کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران باشم که مرا مورد اعتماد خویش قرار داده کار فهرست‌نویسی اسناد را به اینجانب محول نمودند. ایشان با حمایت‌های بی‌دریغ و همیشگی خود باعث بهبود روند انجام کار شدند.

در موارد بی‌شماری در حین انجام کار فهرست‌نویسی، از مشاوره و راهنمایی‌های سرکار

خانم دکتر سوسن اصیلی، رئیس محترم بخش اسناد و نسخ خطی کتابخانه مرکزی بهره‌مند شده‌ام. از ایشان سپاسگزارم که همواره با گشاده‌دستی، دقیق‌ترین نکات را در راستای تکمیل و بهبود این فهرست به اینجانب یادآور شده‌اند.

از سرکار خانم شیوا تقوایی به سبب الطاف و کمک‌های فراوانش و از جناب آقای دلی، مسئول محترم مخزن اسناد و نسخ خطی کتابخانه مرکزی به جهت همکاری‌های فراوان ایشان برای رؤیت اصل اسناد سپاسگزارم.

محیا شعیبی عمرانی

تیر ماه ۱۳۹۸